

РЕЦЕПТ ВІД РОКАНТЕНА: МІСЦЕ КАТЕГОРІЇ «СМАК» У ПИСЬМІ ПРО СЕБЕ ГЕРОЯ ФРАНЦУЗЬКОГО РОМАНУ

Юлія ПАВЛЕНКО

Київський національний лінгвістичний університет

В статті представлено дослідження французьких романів, наративною формою яких є письмо героя. Історії героїв, які виступають у ролі homo scribens, репрезентують метафоричне тлумачення категорії смаку. У фокусі аналізу перебуває робота письма Рокантена з роману Ж.-П. Сартра. Дослідження показує трансформацію потрактування homo scribens смаку, що стає метафорою оновлення тіла героя та змінює вектор його письма. Запропонований ракурс аналізу письма героя Сартра (роман «Нудота») виводить на значення смакозапахів у мнемографії.

Ключові слова: текст-письмо, homo scribens, фікціональний суб'єкт, смак, їжа, запах, щоденник, мнемографія, письмо про Себе, тіло.

В статье представлено исследование французских романов, наративной формой которых является письмо героя. Истории героев, которые выступают в роли homo scribens, дают метафорическое истолкование категории вкуса. В фокусе анализа находится работа письма Рокантена у романа Ж.-П. Сартра. Исследование показывает трансформацию трактовки homo scribens вкуса, становящего метафорой обновления тела героя и меняющего вектор его письма. Предложенный ракурс анализа письма героя Сартра (роман «Тошнота») приводит к раскрытию значения вкусозапахов в мнемографии.

Ключевые слова: текст-письмо, homo scribens, фикциональный субъект, вкус, еда, запах, дневник, мнемография, письмо о Себе, тело.

The article offers a study of French novels, whose narrative form is shaped by the characters' written accounts, through the prism of the category of taste. The stories of the characters acting as homo scribens represent the metaphorical interpretation of the taste category. The analysis focuses on Rocanten's writing in J.-P. Sartre's novel. The study shows the transformation of the homo scribens' taste interpretation, which becomes a metaphor for the character's body renovation and changes his writing style vector. The offered perspective of the analysis of the Sartre's character's writing practice ("La nausée") leads to understanding the meaning of tastes and smells in mnemography.

Keywords: the text-writing, homo scribens, fictional subject, taste, food, smell, diary, mnemography, Self-writing, body.

Питання смаку в контексті дослідження тексту-письма порушується цілком закономірно. Судження смаку як відображення в чуттєвій формі задоволення / незадоволення здійснюються вільно і невимушено та, природно, знаходять своє вираження в письмі індивіда про Себе. Виписування історії свого «Я», що має своєю метою процес конструювання ідентичності суб'єкта письма, прямо пов'язаний з бажанням героя-оповідча зрозуміти основу та причини того вибору, який здійснює герой у різних площинах свого буття. Ці незмінні інтенції, що визначають рух письмового слова автобіографічного наратора, акцентують мотиви демаскування, наближення до Себе справжнього та, відповідно, скеровують увагу дослідника до аналізу категорії смаку.

В історії становлення вчення про смаки та історії письма героя як форми розповіді багато спільних моментів. Просвітництво, що однаково правомірно може бути назване століттям смаку та століттям листа, працями Юма, Монтеск'є, Вольтера декларує думку про долання суперечностей між почуттям та розумом, особистим та загальним за допомогою «смаку». Саме в естетиці Просвітництва категорія смаку посіла центральне місце, і саме в літературі даного періоду історія письма про Себе фікціонального суб'єкта утвердила свої провідні характеристики. Навіть поверховий погляд на приклади тексту-письма в історії французького роману від XVIII століття до нашого часу приводить до висновку, що в історії індивіда про своє минуле нівелювання антонімічності названих категорій смаку виступає невід'ємною ознакою письма.

В естетичній роботі героя, що письмовим словом організовує історію свого життя, має місце постійний вибір, який не завжди і не обов'язково піддається рефлексії та поясненню homo scribens. Письмо про Себе, з огляду на місце письма героя як форми оповіді в романі від Просвітництва до сучасності, може бути потрактоване як страва, яка не приїдається. Рене, героїня твору Бальзака «Історія двох молодих жінок», що також належить до персонажів, які виступають в амплуа homo scribens, пише: «Речі, які ніколи не приїдаються – тиша, хліб, повітря, – гарні тим, що ми їх не помічаємо, поза тим як речі смачні збуджують наші бажання і нарешилі притупляють їх» [1]. Рівень історії творів, головний герой яких виступає homo scribens, не дозволяє навіть метафорично назвати письмо героя французького роману смачним: у своїй роботі над оформленням подій індивідуального життя фікціональні суб'єкти не зосереджуються на темі їжі і, відповідно, не перетворюють певну страву чи інгредієнт на знак свого письма. Відсутність кулінарних смаків на рівні історії

пояснюється діалектикою тілесності в тексті-письмі: письмо як фільтр очищує рефлексії персонажів від дискурсу тіла фізичного (з яким пов'язане відчуття смаку їжі) та, відповідно, стає сферою безтілесного на рівні тематики, але сам процес письма стає витворенням нової ідеальної тілесності. Заміна фізичного тіла *homo scribens* тілом письма піднімає нові контексти смаку як метафори. З огляду на це, категорію смаку можна тлумачити як ключ до висвітлення особливостей письма як форми нарації в контексті пошуку суб'єктом шляхів конструювання самоідентичності.

Один із співавторів "Їжі та філософії", Майкл Шефер, розмірковуючи про чуття смаку зазначає: "З боку філософії перцептивний механізм, який лежить в основі смаку, не мав великої уваги, бо фактично майже вся література про сприйняття зосереджувалась на зорові, мало не цілковито відкидаючи інші різновиди чуттів..." [11, с. 17]. Історія письма про *Себе* героя французького роману підтверджує з боку художньої літератури цю думку. У той же час в історії французького роману, формою розповіді яких виступає письмо про *Себе*, можна виділити декілька творів, динаміку та режим письма в яких експлікує саме категорія смаку. Роман Ж.-П. Сартра "Нудота", в якому традиція зосередження на зорові є домінантною, на перший погляд не спонукає до розмови про смак. Рокантен, який на рівні історії постає антигероєм, відкидає усе буржуазне (кульмінацією його відчуження виступає сцена в музеї) разом з типовим ставленням до їжі. Проте на рівні розповіді він здійснює роботу письма, що змушує подивитися на нього як на героя, поява під пером якого елементів, пов'язаних з категорією смаку, вимагає дослідження та пояснення. Дане питання не ставало досі предметом дослідження. Взаємовідношення роботи письма та потрактування героєм смаку їжі як означник витворення нового тіла письма *homo scribens* може бути розкрите лише в контексті порівняння з іншими прикладами використання метафоричного потенціалу смаку в тексті-письмі. Власне, твір Сартра не спонукає до проведення інтертекстуальних паралелей з «Кола Бруньоном» Р. Роллана, в даному дослідженні ці твори об'єднані виключно на основі категорії смаку з метою пояснення ролі концепту смаку в динаміці роботи письма про *Себе* фікціонального суб'єкта.

Історії героїв французького роману, формою розповіді яких виступає письмо, репрезентують метафоричне тлумачення категорії смаку. Текст-письмо епохи Просвітництва закріплює за смаком функцію ідентифікації суб'єкта: через смак людина представляє себе. Сюжанна з роману Дідро "Черниця" зазначає: "*черниці намагались розпізнати мій характер, смаки,*

переконатися, чи розумна я" [2]. Звернення до мови смаків у письмі романтика продовжує розгортання просвітницьких конотацій. Герой-оповідач "Сповіді сина століття" А. де Мюссе використовує опис смаків людини виключно в контексті її представлення, розвиваючи традицію від констатації смаку у просвітницькому письмі (Черниця: "*Якби треба було зробити зачіску хазяйці, то у мене є смак, я взяла б декілька уроків і швидко впоралась з цією нехитрою справою*" [2]) до уточнення та розгорнутого пояснення своєрідності смаку під пером романтика ("*Наш смак – еkleктизм; ми беремо все, що потрапляє нам під руку: це за красу, те за зручність, одну річ за її древність, а іншу саме за її потворність*"; "*Що стосується її смаків, то, як я одразу помітив, навколо неї не було нічого вигадливого, все дихало молодістю і було присмним для ока*" [4]). Крім того, текст-письмо епохи романтизму розкриває смак як глибинну опорну категорію в поясненні світоглядної ситуації індивіда (Адольф з однойменного твору Б. Константа пише: "*Я не бачив нікого, хто міг би навіяти мені любов, нікого, здатного прийняти її. Я питав своє серце та смаки, і ні до кого не відчував особливого ставлення*" [3]).

У "Листах двох молодих жінок" Бальзака усі згадки про смак зводяться до опису звичаїв та поведінки певного прошарку населення Парижа, що продиктовано проблематикою етюдів звичаїв. Коли героїня Бальзака в одному з листів зупиняється на своїх кулінарних смаках, вона просто подає через потяг до зіпсутих апельсин метонімічний опис свого стану вагітності.

Прикладів звернення до теми смаків у тексті-письмі французького роману до ХХ ст. не так вже й багато, але і декілька наведених дозволяють побачити спільний мотив, що включений в семантичне поле метафори смаку. Йдеться про неодмінно вказівку на активну позицію, на рух вперед персонажа, смак якого потрапляє у фокус уваги. Ця вітальна сила, що виходить на поверхню через звернення до теми смаків, серед арсеналу художніх приймів має своєю опорою саме нарративні елементи. Суб'єкт письма зовсім не обов'язково мусить декларувати власні смаки, щоб засвідчити свій смак життя – саме письмо про смаки, навіть чужі, вже засвідчує активність життєвої позиції героя. Адже розмова про смаки, що з'являється на поверхні твору, є результатом вибору оповідача, а тому смак у письмі говорить про смак життя героя, що пише. Як зазначає Джен Рай, "смак – трохи двозначний термін, бо означає і реальний смак продукту, і наше судження про нього" [7, с. 58]. Концентруючи увагу свого письмового слова на категорії смаку, герой висловлює своє ставлення

до нього і у такий спосіб “привласнює” чуже відчуття, рису, характеристику, засвідчуючи власну активність. Таким чином, активність, що декларується через смак, спрямована на власне “Я” героя-оповідача.

Вперше кулінарні смаки на позначення активності homo scribens були проявлені у варіанті письма Кола Бруньона в однойменному романі Р. Роллана. Весь комплекс метафор, які Кола використовує в розмові про життя та про письмо, відсилає прямо до теми їжі. Фігури письма, що включають у себе знаки кулінарних смаків, не просто вплетені в текст героя Роллана – їхня поширеність у просторі, створеному письмовим словом Кола, дозволяє назвати їх головним елементом в плані структурно-поетичної організації письма. Звернення героя до теми смаків розкодує в його естетичній роботі смисл другого дня, якого постійно не вистачає Кола в реальній дійсності. “Я люблю, як наші великі білі воли, пережовувати ввечері корм дня. Як присмно доторкатися, м’яти все те, що подумав, побачив, зібрав, посмакувати губами, відчутти на смак, не поспішаючи, так, щоб тануло на язичці, повільно, розповідати самому собі все те, що не встиг спокійно вкусити, коли ловив на льоту!” [8] Завдяки письму Кола підсумовує свій світ: усе пережите виступає для нього стравою, пережувавши (читай – описавши та завдяки чому зрозумівши) яку можна відчутти насолоду від життя. У такий спосіб герой Роллана підтверджує та розвиває думку письменника та філософа Дюма, якою увінчано передмову до праці “Їжа та філософія”: “Людина живе не тим, що їсть, а тим, що перетравлює” [5, с. 10]. Широке включення в простір письма кулінарної метафори утворює головним мотивом письма героя Роллана смак життя. Кожною метафорою їжі, вжитою на позначення ставлення до життя та до роботи письма, Кола відкриває, як рефлексія такого елемента повсякденності, як їжа та перетворення її на знаки письма, “може підтримувати наш пошук значення і поглибити нашу здатність жити” [5, с. 9].

Пошуки героєм Сартра Себе (“Я повинен розібратися в собі, доки не пізно” [9]) приводять його до практики письма, конструктивну силу якої поміж інших елементів відкриває також звернення homo scribens до смаків та запахів.

Метафора голоду на позначення вітальності Кола Бруньона при проектуванні на письмо героя Сартра дозволяє проявити в тексті “Нудоти” нові семантичні поля в екзистенційному прориві фікціонального суб’єкта. Рокантен не відчуває голоду, байдуже ставиться до їжі: “Пів на восьму, їсти я не хочу, а сеанс почнеться тільки о дев’ятій, що ж мені робити?”;

“Я сиджу біля калорифера, мляво переварюю їжу” [9]. Їжа Рокантену не потрібна, згадки про неї виникають лише в ситуації зіткнення з проблемою часу. Щоб заповнити порожнечу часу та, відповідно, не відчувати його рух як тягар, Рокантен іде поїсти: “<...> Я не голодний, але піду поїм, щоб вбити час” [9]. Історія екзистенційних пошуків героя Сартра дозволяє асоціювати їжу з життям: байдужість до їди виступає означником відчуженості індивіда в житті і насамперед від самого себе. Як і у варіанті письма Кола Бруньона, метафора їжі в щоденнику Рокантена позначає одночасно і життя, і письмо (утверджуючи тим самим в роботі письма функцію скеровування та організації життя). Час, який герой Сартра присвячував написанню біографії маркіза де Ролебона, він також описує за допомогою метафори їди: “Це для нього я їв, для нього дихав, кожен мій порух мав якийсь сенс поза мною, отам переді мною, в його тілі” [9]. Так вибудовується один асоціативний ланцюг між розумінням героєм їди, життя, часу, письма, семантичний стрижень якого виявляється в структурі відношення між означником «байдужість до їжі, письмо не про себе» та позначуваним «чужий собі».

Попри відсутність згадок про фізичний голод, щоденникове письмо Рокантена стає перетравлюванням життя, і, відповідно, нове тіло героя, створене письмом, тіло homo scribens наближається до досвіду вітального Кола Бруньона. Трасекторію перетворення героя Сартра можна простежити завдяки зміні ставлення Рокантена – героя та Рокантена – суб’єкта письма до категорії смаків. Рівень історії в щоденнику Рокантена репрезентує заміну героєм їди як необхідного для життя елемента текстом (читанням-письмом). В блуканні містом без мети герой не може знайти свого місця і найчастіше відвідує кафе та бібліотеку. Обидва локуси урівнюються в історії Рокантена завдяки внутрішнім зусиллям героя в цих просторах. В кафе він не їсть, як і в бібліотеці не читає (поодинокі спроби заглибитися в художню реальність закінчуються не розпочавшись). Ці простори Рокантен використовує для роздумів, які набувають в письмі оповідача семантичного відтінку несмачної, прісної страви, що не здатна, як у досвіді Кола Бруньона, утвердити смак життя: “усіма цими роздумами про теперішнє, про майбутнє, про доколишній світ я наївся донесхочу” [9]. Попри однакове наповнення героєм просторів кафе та бібліотек, не можна не помітити, що краще себе Рокантен почуває в бібліотеці. Саме в кафе він відчуває перші напади нудоти, тоді як в бібліотеці цей стан жодного разу не виникає. Світ, створений письмовим словом, двері в який відчиняються в бібліотеці, на думку героя, здатен дати притулок, наприклад “у ясному

повітрі стендалівської Італії в "Пармському монастирі", а закриття бібліотеки тлумачиться як вигнання в місто і, відповідно, невизначеність: "куди я піду? Що я робитиму?" [9]. Як рятівний круг носить з собою Рокантен в прогулянках містом художню книжку. Читання дозволяє герою Сартра без огиди та нудоти побачити ставлення до їди інших людей. В описі недільного ранку він наводить сцену обіду різних сімей, при чому не шкодує деталей, що свідчить про його увагу до їди інших, а сам при цьому читає "Ежені Гранде". Втім, процес читання відтворюється в щоденнику лише маленьким фрагментом з повісті Бальзака, головна функція якого в письмі Рокантена зводиться до обрамлення сцени їди. На зміну короткій цитаті Бальзака приходять довгий опис обіду однієї пари, Рокантен дослухається до їхніх оцінок смаку страв, помічає нюанси вигляду їжі на тарілках, а закінчує опис цієї сцени словами: "Я закриваю книжку, піду пройдуся" [9]. Завдяки такій манері структурування сцен в щоденнику Рокантен не лише за допомогою тексту відкриває оптику їжі, а й включає їду до репертуару свого письма, що має означати спробу долання бар'єру між ним та життям навколо.

Велике значення в роботі письма як екзистенційному прориві Рокантена відіграє саме категорія смаку, метафоричне значення якої в пошуках героя висвітлюється через мотив відчуження та його подолання. Виписуючи своє минуле, Рокантен не зупиняється на запахах та смаках, що можна пояснити словами самого героя: "я вже не відчуваю, як ковзас, доторкаючись до мене час" [9]. Коли ж пам'ять таки повертає герою спогад, забарвлений смаком чи запахом, Рокантен неодмінно згадує ті моменти як радість свого життя: "Я відчував в роті смак мускусу, в ніздрях запах масла, який розливається опівдні вулицями Бургоса, запах кропу, який пливе вулицями Тетуана, чув пересвист грецьких пастухів; усе це хвилювало мене. Але ця радість давно вже стерлася" [9]. Хвилювання Рокантена було пов'язане з нетиповим для нього відчуттям – широка палітра смаків та запахів переконувала у зв'язку його "Я" зі світом, у злитості з життям навколо. Цей приклад тлумачення героєм категорії смаку стає підставою припущення: вплетення асоціативного ряду смаку в канву щоденникового письма може повернути (або надати нового розуміння) Рокантену зв'язок зі світом, тобто тлумачитися як засіб подолання нудоти.

В поясненні місця категорії смаку в письмі як екзистенційному прориві важливо наголосити на можливостях мнемографії, що відкриваються через смак. В "Їжі та філософії" ілюструється думка про те, що їжа є

найулюбленишим шляхом доступу до оцінювання та аналізу пам'яті. "Спогад, пов'язаний з їжею, стирає межу між дослідником та досліджуваним, суб'єктом та його об'єктом і пов'язаний не з істиною, чимось вічним та незмінним, а з "минушим, тлінним і мінливим [6, с. 117].

Тема зв'язку між тілом та психікою (впливом їжі на пам'ять) розгортається в багатьох художніх творах, повторюючи та урізноманітнюючи своє поетикально-семантичне поле. Для Марселя з "Пошуків втраченого часу" минуле було заховане в матеріальних предметах (у почуттях, які викликають у людини предмети), тобто спогад у його варіанті роботи пам'яті розгортався з відчуття смаку. Мнемографія героя Сартра демонструє зворотню траєкторію розгортання: саме у процесі виписання кадрів минулого з'являється відчуття смаку. Таким чином, смак постає не як рушійна сила роботи пам'яті, а як надбудова цієї роботи. Але, як і для Марселя, пригадування для героя Сартра виступає не лише пошуком, а ще й творенням, на що вказує забарвлення кадрів реальності суб'єктивним сприйняттям за допомогою включення в письмо про Себе елементів запаху та смаку.

Смак в письмі героя Сартра завжди асоціативний ("І мені здавалось, що я весь до країв налився чи то лімфою, чи то теплим молоком", "І все це злилося для мене з запахом, що йшов від бородини Месьє", "Таким чином тут виявились одразу: паркан, що різко пахнув сирим деревом, ліхтар, ніби білява крихітка в блакитному в обіймах негра під палаючим небом" [9]). Включення асоціативної природи смаку в письмо дозволяє Рокантену "ущільнити" час (одна з умов долання нудоти, згадка про яку неодмінно пов'язана з метафорами розрідження). Смак стає ключем до структури внутрішнього часу. Завдяки асоціативній природі смаку Рокантен досягає присутності себе в своєму спогаді.

Важливо підкреслити, що відчуття смаку/запаху досягається через письмо. Як зазначає Кевін В. Свіні, аналізуючи тлумачення смаку Брія-Савареном, "початкові смаки – безпосередні відчуття <...> можуть давати тільки негативний ефект, але повне сприйняття в його послідовному розвитку-розгортанні потребує протяжного періоду міркування. Таке уважне куштування потребує споглядального ставлення" [10, с. 138]. Саме завдяки роботі над щоденником, що передбачає розмірковування, Рокантен скеровує оптику письмового слова на запах / смак та отримує відчуття зв'язку з собою колишнім, зі світом навколо (який, власне, є первинним джерелом смаку / запаху). В описі свого потягу до куштування

паперу Рокантен вперше відкриває, наскільки хвилюють його, як живі речі, предмети навколо, як він боїться вступати з ними в контакт. Перенісши ці відчуття в простір письма, герой Сартра автоматично поєднує своє відчужене за різними параметрами «Я» з речами, які описує: усі вони стають метафорами його екзистенційного стану. Рокантен – єдиний зі списку героїв французького роману, що виступає в амплуа homo scribens, який їсть папір. У світлі тлумачення функціонального значення категорії смаку та їди на різних рівнях роботи героя Сартра даний факт постає як абсолютна метафора причащеної функції письма. Саме щоденник, який постає виміром розгортання мнемографічної практики, стає для Рокантена новим тілом суб'єкта письма, яке, відкриваючи можливості смаку на рівні нарації, трансформує тим самим розуміння фізичного тіла героя. Так, в описі сцени першого відкриття Рокантеном нової траєкторії часу (часу, який не ранить і не проходить повз, а дозволяє поєднати себе з собою) метафори мовлення відсилають теми їжі: «*кружляйте, кружляйте, соки мого життя, здригайся желе моєї плоті, нуртуйте сиропи моїх залоз, солодоці...програвач*» [9]. До цього, в період, коли власне тіло Рокантену було чужим та огидним, стан нудоти був пов'язаний саме з солодким смаком. Трансформація розуміння смаку, що стає метафорою оновлення тіла героя, змінює вектор його письма – з біографії маркіза на проект книги про *Себе*.

Аналіз способів вираження смаків та їх характеру в роботі Рокантена у порівнянні з традицією використання категорії смаку іншими героями французького роману, що постають в ролі homo scribens, дозволяє стверджувати, що письмо про *Себе* «підходить» саме на включенні до репертуару щоденника елементів їжі та запаху.

Таким чином, у романі «Нудота» лише на перший погляд в парі «несмак реальної дійсності / смак письма» постають антонімічні відношення – при більш уважному прочитанні на поверхню виходить зв'язок, тип якого скоріше нагадує концепцію двосвіття раннього романтизму. Рокантен проходить шлях від несмачного життя (в якому постає чужим собі антигероєм) до включення категорії смаку в щоденник (що завдяки роботі мнемографії перетворює його на героя) та прагматичного наміру написати книжку про *Себе* («*Може, коли-небудь, одного дня, згадуючи саме цю годину, цю безживну годину, коли, згорблений, я стояв і чекав потягу, моє серце заб'ється радісніше, і тоді я скажу собі: «Цього дня, о цій годині все й почалося»*» [9]). Звичайно, Рокантен не перетвориться на Кола Бруньйона, але діалог цих homo scribens, що став можливим на основі

категорії смаку в тексті-письмі, показує, як метафори письма голодного і вітального героя Р. Роллана за принципом метатексту вказують на семантику голоду та смаку в письмі героя Ж.-П. Сартра. Саме робота письма (мнемографії) стає перетравлюванням життя та завдяки своєму потенціалу здатна перетворити безживну годину на смачну, в семантичному ряді якої на перший план виходять означення: «своя», «ціннісна», «абсолютна».

ЛІТЕРАТУРА

1. Бальзак О. Воспоминания двух юных жен. – М.: Пресса, 1992 // http://ocr.krossw.ru/html/balzac/balzac-vosp-ls_1.htm
2. Дидро Д. Монахиня. – М.: ЭКСМО, 2006. // http://royallib.ru/book/zarubegnaya_klassika/monahinya.html
3. Констан Б. Адольф. // Р. Шатобриан. Ренэ. Б. Констан. Адольф. «История молодого человека XIX века». – М.: Журнально-газетное объединение, 1932. – С. 77–144. // http://lib.ru/INOOLD/KONSTAN/Konstan_Adolf.txt_with-big-pictures.html
4. Мюссе А. де. Исповедь сына века. / Пер. с фр. Д. Лившиц, К. Ксанина. – М.: «Художественная лит», 1958 // bookz.ru/.../al_fred-de-musse.html
5. Пайпер О. Передмова // Їжа і філософія: їжте, пийте і будьте щасливі. – К.: Темпора, 2011. – С. 9–10.
6. Парасеколі Ф. Голодні енграми: їжа і не зображувальна пам'ять // Їжа і філософія: їжте, пийте і будьте щасливі. – К.: Темпора, 2011. – С. 115–129.
7. Рай Дж. Чи слід мені їсти м'ясо? Вегетаріанство і вибір раціону // Їжа і філософія: їжте, пийте і будьте щасливі. – К.: Темпора, 2011. – С. 57–71.
8. Роллан Р. Кола Бруньон / Пер. с фр. М. Лозинского. – М.: Пан пресс, 2005. // http://royallib.ru/book/knignaya_kollektsiya/kola_bryunon.html
9. Сартр Ж.-П. Тошнота. / Пер. с фр. Ю. Яхнина. – СПб.: «Азбука-классика», 2006. // http://lib.aldebaran.ru/author/sartr_zhanpol/sartr_zhanpol_toshnota/
10. Свіні В. К. Чи може суп бути гарним? Розвиток гастрономії та естетики їжі // Їжа і філософія: їжте, пийте і будьте щасливі. – К.: Темпора, 2011. – С. 129–143
11. Шеффер М. Смак, гастрономічна досвідченість і об'єктивність // Їжа і філософія: їжте, пийте і будьте щасливі. – К.: Темпора, 2011. – С. 87–101.